

**ՊԱՂԵՍՏԻՆԻ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԸ ԵՎ ԹՈՒՐԹ-ՍԻՐԻԱԿԱՆ
ՀԱՐԱՔԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ 20-ՐԴ ԴԱՐԻ 90-ԱՎԱՆՆԵՐԻՆ ***

Արսեն Զուլֆալական

Բանալի բառեր՝ Պաղեստինի հիմնահարց, Սիրիա, Թուրքիա, Իսրայել, թուրք-սիրիական հարաբերություններ:

1990-ական թթ. սկզբին երկբևեռ աշխարհակարգի բևեռներից մեկի՝ ԽՍՀՄ փլուզումն ու ԱՄՆ գլխավորությամբ միաբևեռ համակարգի հաստատումն իր ազդեցությունն ունեցավ նաև Մերձավոր Արևելքում ընթացող միջպետական հարաբերությունների և այստեղ առկա հիմնախնդիրների կարգավորման գործընթացների վրա: Այդ համատեքստում տարածաշրջանի երկրները, այդ թվում Թուրքիան և Սիրիան, հարմարվելով միաբևեռ աշխարհակարգի պայմաններին, Մերձավոր Արևելքում առկա տարաբնույթ հիմնախնդիրների հանգուցալուծման վերաբերյալ ձգտում էին ունենալու սեփական մոտեցումները: Այդ հիմնախնդիրներից էր նաև Պաղեստինի հիմնահարցը, որն իր ուրույն տեղն է գրավել Թուրքիայի և Սիրիայի արտաքին քաղաքականության մեջ 20-րդ դարի 90-ականներին:

Առաջին համաշխարհային պատերազմի տարիներին Մեծ Բրիտանիայի և Ֆրանսիայի միջև կնքված Սայքս-Պիկոյի համաձայնագրով[1] Պաղեստինը ընդգրկվեց Մեծ Բրիտանիայի մանդատի ներքո: Հետագայում՝ Երկրորդ աշխարհամարտի ավարտից և մանդատային իշխանությունների վերացումից հետո, Մերձավոր Արևելքում տարածքային նոր բաժանումներ եղան: ՄԱԿ-ի Գլխավոր Ասամբլեայի 1947 թ. նոյեմբերի 29-ի N 181 բանաձևով սահմանվեցին Իսրայել և Պաղեստին պետությունների տարածքները[2]: Հիշյալ բանաձևը կյանքի չկոչվեց, ինչն էլ պաղեստինյան հիմնախնդրի առաջացման և արաբա-իսրայելական պատերազմների պատճառ դարձավ:

1948թ. հռչակվեց Իսրայել պետությունը, մինչդեռ Պաղեստին պետությունը իրողություն այդպես էլ չդարձավ: Նույն թվականին սկսվեց առաջին արաբա-իսրայելական պատերազմը մի կողմից՝ Իսրայելի, իսկ մյուս կողմից՝ Եգիպտոսի, Հորդանանի, Սիրիայի, Լիբանանի և Իրաքի միջև: Արդյունքում՝ արաբական պետության համար նախատեսված տարածքի մեծ մասն անցավ Իսրայելին, այդ թվում՝ Երուսաղեմի մի մասը: Հորդանանին անցավ Հորդանան գետի արևմտյան ափը, այդ թվում արևելյան Երուսաղեմը, Եգիպտոսին՝ Փազայի հատվածը: Երկրորդ արաբա-իսրայելական պատերազմի (1967թ.) արդյունքում Իսրայելին անցան արևելյան Երուսաղեմը, Հորդանան գետի արևմտյան ափը, Փազան, Սինայ թերակղզին, սիրիա-իսրայելական սահմանամերձ տարածքում գտնվող Գոլանի բարձունքները:

1967թ. նոյեմբերին ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհուրդն ընդունեց բանաձև[3], որով Իսրայելից պահանջում էր հեռանալ նվաճված բոլոր տարածքներից: 1973թ. Սինայի թերակղզում իսրայելական բանակային ստորաբաժանումները հարձակման ենթարկվեցին եգիպտական զինուժի կողմից. այդ գործողությամբ սկսվեց արաբա-իսրայելական երրորդ պատերազմը: Ի պատասխան դրա՝ իսրայելական զինուժին հաջողվեց ներթափանցել սիրիական տարածք և այնտեղ պաշարել եգիպտական երրորդ

* Հոդվածն ընդունվել է 23.01.2016:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել պ. գ. թ., դոցենտ, Մ. Վարդազարյան:

բանակը: Իսրայելական զինուժի հաջորդ ռազմավարական հաջողությունը Եգիպտոսի Սուեզի ջրանցքի արևմտյան ափի նկատմամբ վերահսկողության հաստատումն էր, որից հետո Եգիպտոսը ստիպված էր զինադադար խնդրելու: Չնայած սկզբնական հաջողություններին՝ սիրիական բանակին չհաջողվեց պահպանել իր կողմից ազատագրված Գոլաններից արևելք ընկած տարածքները: Եգիպտոսի օրինակին հաջորդեցին նաև արաբա-իսրայելական երրորդ հակամարտության մեջ ներքաշված մյուս արաբական երկրները:

Պաղեստինյան հիմնահարցի հանգուցալուծման ակտիվ փուլն սկսվեց 1980-ական թթ. վերջում Միացիալ Նահանգների նախաձեռնողականությամբ ու դրանում հակամարտող կողմերի՝ Իսրայելի և Պաղեստինյան ինքնավարության ներգրավվածությամբ: Հիշյալի համատեքստում Պաղեստինյան ինքնավարության ակտիվ մասնակցությունն Իսրայելի հետ բանակցային գործընթացում, ամերիկյան միջնորդությամբ Իսրայելի հետ հարաբերություններում՝ որպես ինքնուրույն բանակցային կողմ Պաղեստինի հանդես գալը դժգոհություն առաջացրեց մի շարք արաբական երկրներում, այդ թվում Սիրիայում: Վերջինս նույնպես ԱՄՆ միջնորդությամբ փորձում էր կարգավորել հարաբերությունները Իսրայելի հետ:

1990-ական թթ. սկզբում ամերիկյան իշխանությունների մասնակցությամբ ակտիվացավ իսրայելա-սիրիական բանակցային գործընթացը ևս: Իսրայելական իշխանությունների՝ Գոլանի բարձունքների հետ կապված գնալու զիջումների պատրաստակամությունը զուգակցվեց սիրիական իշխանությունների կողմից Իսրայելի հետ ամբողջական խաղաղության ու Գոլանի բարձունքներից հրեական զինուժի ամբողջական հեռացման կոչերով[4]: Սակայն հիշյալ գործընթացը հայտնվեց փակուղում, քանզի սիրիական և իսրայելական իշխանությունները միմյանց ուղղված քննադատական տեսակետներ հնչեցրին երկկողմանի հարաբերություններում հանգուցալուծման հասնելու ցանկության բացակայության համար:

Իսրայելի հետ չստացված հարաբերությունների ֆոնին Սիրիան թշնամաբար էր տրամադրված իր հարևան արաբական երկրների և Իսրայելի հետ հարաբերություններում ցանկացած դրական տեղաշարժերին, այդ թվում նաև Իսրայել-Պաղեստինյան ինքնավարություն հարաբերությունների հետ կապված:

Պաղեստինյան ինքնավարության և սիրիական իշխանությունների միջև երկար ժամանակ նկատվող մրցակցությունը հատկապես ավելի նկատելի դարձավ Հ.Ասադ-Յ.Արաֆաթ հարաբերություններում առկա հակասություններով (1966 թ. սիրիական իշխանությունների կողից Յ. Արաֆաթը ձերբակալվեց և նույնիսկ մեկ ամսից ավել պահվեց բանտում): Հ.Ասադը ամեն կերպ փորձում էր թուլացնել ՊԱԿ-ի դիրքերը որպես համապաղեստինյան ղեկավար կառույցի, որին հասնելու ձանապարհներից մեկը նաև դիվանագիտական ակտիվությունն էր [5]: Ավելին՝ 80-ականների վերջին պաղեստինյան իշխանությունների, մասնավորապես Յ.Արաֆաթի դիրքորոշումն ու հռետորաբանությունը՝ ուղղված Դամասկոսին, ընդգծված սուր էր[6]:

Սակայն 1991թ.՝ Պարսից ծոցի առաջին պատերազմից հետո, սիրիա-պաղեստինյան հարաբերություններում որոշակի փոփոխություններ նկատվեցին: Իրաքի կողմից Բուվեյթի նվաճումը ստիպեց արաբական երկրներին դիրքորոշում հայտնելու հիշյալ հակամարտության վերաբերյալ և ներգրավվել հակամարտող ձաճարներից մեկի մեջ՝ փնտրելով դաշնակիցներ հենց արաբական երկրների շրջանում: Այդ առումով Սիրիան և Պաղեստինյան ինքնավարությունը հայտնվեցին միևնույն ձաճարում: 1991թ. մայիսին սիրիական իշխանություններն ազատ արձակեցին 1500 պաղեստինցի բանտարկյալների և հրաժարվեցին Յ.Արաֆաթին ՊԱԿ-ի առաջնորդի պաշտոնում փո-

խարհնելու փորձերից, և երբ Յ.Արաֆաթը ժամանեց Դամասկոս, ջերմ ընդունելության արժանացավ Հ.Ասադի կողմից[7]:

Հակառակ սիրիա-իսրայելական հարաբերություններում արձանագրված հետընթացին՝ 1993թ. սեպտեմբերի 13-ին Վաշինգտոնում Իսրայելի արտգործնախարար Շ.Պերեսը և ՊԱԿ-ի գործկոմի անդամ Աբու Աբասը պաշտոնապես վավերացրին Օսլոյում ձեռք բերված համաձայնությունները: Համաձայնագիրը ստորագրվեց Բ.Քլինթոնի, Ջ.-Բուշի, Ջ.Քարտերի և 3.000 հյուրերի ներկայությամբ: Ի.Ռաբիը և Յ.Արաֆաթը միմյանց ձեռք սեղմեցին: Այն կնքվեց նույն սեղանի վրա, որտեղ 15 տարի առաջ ստորագրվել էր Քենսի-Դևիդի համաձայնագիրը: Համաձայնագիրը կրում էր «Հռչակագիր ժամանակավոր ինքնավարության սկզբունքների մասին» վերնագիրը: Ըստ հռչակագրի՝ ստեղծվում էր Պաղեստինի ինքնավարություն՝ Պաղեստինյան ինքնակառավարվող սահմանափակ իշխանություն (limited self-rule) Գազայի շրջանում և Արևմտյան ափի Երիփոն քաղաքում: Հաստատվում էր, որ Գազայի շրջանը և Արևմտյան ափը կազմում են տարածքային մեկ միավոր: Սահմանվում էր անցումային շրջան՝ ոչ ավել, քան 5 տարի տևողությամբ, որի ընթացքում պետք է իրականացվեր նաև Գազայի հատվածի և Արևմտյան ափի ինտեգրացումը: Անցումային շրջանը նախատեսվում էր սկսել իսրայելական զորքերի դուրսբերումով Գազայից և Հեբրոնից: Կողմերը հավաստում էին, որ բանակցությունները Պաղեստինի վերջնական կարգավիճակի վերաբերյալ պետք է սկսվեն առաջին իսկ հնարավորության պարագայում, սակայն, ոչ ուշ, քան անցումային փուլի 3-րդ տարում, այսինքն՝ 1996 թ.: Պաղեստինյան ինքնակառավարումը չէր տարածվում Երուսաղեմի և ուրոշ ռազմական շրջանների վրա: Իսրայելը պահպանում էր իր ինքնիշխանությունը գրաված տարածքներում գտնվող հրեական բնակավայրերի վրա[8]:

«Սկզբունքների վերաբերյալ» վերոհիշյալ համաձայնագիրը, ինչպես նաև 1995թ. սեպտեմբերի 28-ին Արևմտյան ափի և Պաղեստինի ինքնավարության հետագա զարգացման վերաբերյալ Վաշինգտոնում ստորագրված պաղեստինա-իսրայելական նոր համաձայնագիրը (Օսլո-2) ետընթաց դիտարկվեց սիրիական իշխանությունների կողմից պաղեստինյան հիմնահարցի հանգուցալուծման գործում: Դամասկոսի դիրքորոշումը խարսխվում էր այն իրողության վրա, որ Իսրայելի և Պաղեստինի միջև հարաբերությունների բարելավման ֆոնին թուլանում էին Սիրիայի դիրքերը տարածաշրջանում[9]: Դամասկոսը սեփական դիրքերի թուլացման պատճառներից էր համարում Իսրայելի հետ բանակցություններում որպես առանձին կողմ հանդես եկող ՊԱԿ-ին:

Այս համատեքստում սիրիական իշխանությունների կողմից որոշակի ակտիվություն նկատվեց հատկապես պաղեստինյան այլ կառույցների հետ աշխատանքներում, որոնց շրջանում նույնպես հակասական տրամադրություններ էին իշխում պաղեստինա-իսրայելյան բանակցային գործընթացի հետ կապված[10] Հ.Ասադի կողմից աջակցություն ստացող հակաարաֆաթյան պաղեստինյան որոշ խմբավորումներ սիրիական իշխանությունների կողմից օգտագործվում էին ինչպես Թուրքիայում ահաբեկչական բռնարարներ իրականացնելու և անկայունություն սերմանելու, այնպես էլ Մերձավորարևելյան տարածաշրջանի այլ հատվածներում սեփական նպատակներին ծառայեցնելու համար[11]:

1996թ. կեսերից սկսած՝ պաղեստինա-իսրայելական հարաբերություններում վատթարացում նկատվեց, որը պայմանավորված էր Իսրայելում ներքաղաքական փոփոխություններով և Իսրայելի և Պաղեստինյան ինքնավարության միջև անվստահության մթնոլորտի խորացմամբ: Այն ավելի սուր բնույթ ստացավ հատկապես 2000թ. սեպտեմբերին, երբ ընդդիմադիր աջակողմյան «Լիկուդ» կուսակցության առաջնորդ Ա.Շարոնը այցելեց Երուսաղեմ, որտեղ ի պատասխան Երուսաղեմը երկու՝ արևմտյան-

խորայելական և արևելյան-արաբական, մասերի բաժանելու Իսրայելի վարչապետ Է.Բարաքի առաջարկությանը, ԱՇարոնը հայտարարեց, որ «կօգտագործի բոլոր ժողովրդավարական միջոցները Երուսաղեմի մասնատումը բացառելու համար»: Այդ հայտարարությունը իսրայելական իշխանությունների դեմ պաղեստինցիների զանգվածային ցույցերի և երկրորդ «ինթիֆադա»-ի մեկնարկի պատճառ դարձավ[12]: Սիրիական իշխանությունները փորձում էին ուղղորդել տարածաշրջանում իրենց գլխավոր հակառակորդի՝ Իսրայելի դեմ ավելացող համաարաբական բացասական տրամադրությունները՝ շահարկելով նաև 2000-ական թթ. սկզբում մեկնարկած «ինթիֆադան»: Հիշյալի համատեքստում սիրիա-պաղեստինյան դիրքորոշումները համընկնում էին, ինչը 2000-ական թթ. սկզբում երկկողմանի հարաբերություններում առկա լարվածությանն առավել մեղմ բնույթ հաղորդեց[13]:

Ինչ վերաբերում է պաղեստինյան հիմնահարցի վերաբերյալ Թուրքիայի մոտեցումներին, ապա դրանք իրենց ձևավորումից ի վեր անցել էր շարժընթացի մի քանի փուլեր:

1970-ական թթ. պաղեստինյան հիմնախնդրի հետ կապված թուրքական իշխանությունների չեզոք քաղաքականության մեջ փոփոխություններ նկատվեցին: 1973 թ. Թուրքիան ՊԱԿ-ը ճանաչեց որպես պաղեստինյան ժողովրդի ներկայացուցիչ, իսկ 1979թ. ՊԱԿ-ը իր առաջին գրասենյակը բացեց Թուրքիայի Ստամբուլ քաղաքում: Սակայն հիշյալ կառույցի և Անկարայի համար անցանկալի դիտարկվող Մերձավորարևելյան տարածաշրջանի որոշ կառույցների(Քուրդիստանի աշխատավորական կուսակցության (ՔԱԿ), ԱՍԱԼԱ), միջև կապերը ստիպեցին Թուրքիային որոշ զգուշավորություն ցուցաբերելու պաղեստինցիների հետ հարաբերություններում[14]:

1970-ական թթ. կեսերին տնտեսական ձգնաժամը որոշակի փոփոխություններ մտցրեց պաղեստինյան խնդրի վերաբերյալ թուրքական քաղաքականության մեջ: Իր ուշադրության կենտրոնում պահելով պաղեստինցիներին՝ Թուրքիան փորձում էր խորացնել կապերը էներգակիրներով հարուստ տարածաշրջանի արաբական երկրների հետ, որը Անկարային հնարավորություն կտար հնարավորինս անցնցում հաղթահարելու տնտեսական ձգնաժամը[15]:

Վերոհիշյալի համատեքստում Թուրքիան ՆԱՏՕ-ի անդամ առաջին երկիրն էր, որը 1988թ. դիվանագիտական կապեր հաստատեց Պաղեստինի հետ[16]: Անկարան խորացրեց տնտեսական և քաղաքական կապերը ՊԱԿ-ի հետ՝ տրամադրելով տարաբնույթ օժանդակություն (պաղեստինցի փախստականների բնակեցման, տարբեր ենթակառուցվածքային ծրագրերի և այլնի առումով): Թուրք-պաղեստինյան փոխհարաբերություններում նկատվեցին տարբեր մակարդակով փոխադարձ այցելություններ, որոնց ընթացքում պաղեստինյան ղեկավարության կողմից լսելի դարձան հայտարարություններ թուրք-իսրայելական խորացող հարաբերությունների օգտին[17]:

Մինչև 1990-ական թթ. սկիզբը թուրքական իշխանությունները փորձում էին խուսափել արաբական երկրներում գոյություն ունեցող հիմնախնդիրների հանգուցալուծումներում ակտիվ դերակատարումից՝ միևնույն ժամանակ պահպանելով հարաբերությունները մերձավորարևելյան տարածաշրջանային գրեթե բոլոր երկրների հետ: Բացառություն էին կազմում Սիրիայի հետ հարաբերությունները, որտեղ առկա էին մի շարք խնդիրներ, այդ թվում տարածքային, որոնց հանգուցալուծման գործում կողմերը որևէ կերպ ընդանուր եզրեր չէին կարողանում գտնել: Սակայն հետագայում Թուրքիան փորձեց առաջատար դիրքեր ստանձնել իսլամական աշխարհում, որի համար Անկարան ակտիվորեն ներքաշվեց նաև պաղեստինյան հիմնահարցի կարգավորման գործընթացի մեջ:

1990-ական թթ. իսրայելա-պաղեստինյան հարաբերություններում արձանագրված առաջընթացը (ԱՄՆ միջնորդությամբ Իսրայելի և Պաղեստինի ինքնավարության միջև ստորագրված 1993 թ. սեպտեմբերի 13-ի, 1995 թ. սեպտեմբերի 28-ի համաձայնագրերը և այլն) ստիպեց Անկարային Մերձավոր Արևելքում կայունությանը միտված բանակցային գործընթացում ակտիվություն դրսևորելու: Սա Թուրքիայի կողմից դիտարկվում էր տարածաշրջանում տնտեսական համագործակցության խթանմանը միտված գործընթացի համատեքստում, որը կապված էր Թուրքիայի տնտեսական հնարավորությունները Մերձավոր Արևելքում[18]:

ԽՍՀՄ փլուզումը և Պարսից ծոցի առաջին պատերազմը մի շարք փոփոխություններ ի հայտ բերեցին 1990-ական թթ. մերձավորարևելյան տարածաշրջանում տեղ գտած գործընթացներում[19]: Նշյալ փոփոխություններն ստիպեցին թուրքական իշխանություններին խորացնելու հարաբերությունները Իսրայելի հետ, իսկ ինչպալ ժամանակաշրջանի առաջին կեսում Անկարայի առաջ ծառացած անվտանգային որոշ խնդիրներ (Սիրիայի, Իրաքի և Իրանի աջակցությունը, Թուրքիայում Քուրդիստանի Աշխատավորական Կուսակցության գործունեությանը, Սիրիայի հետ ջրային ռեսուրսների բաշխման հիմնախնդիրը, իրանական վարչակարգի հետ կապված «անհամաձայնություններ», Թուրքիայի մի շարք հարևանների միջև ընթացող ռազմաքաղաքական համագործակցությունը (Հունաստան-Կիպրոս, Հունաստան-Սիրիա, Հայաստան-Իրան և այլն)) մղեցին Թուրքիային ռազմավարական համաձայնության եզրեր փնտրելու Իսրայելի հետ[20]:

1996թ. Թուրքիայում իշխանության եկած իսլամական «Բարօրություն» կուսակցությունը՝ Ն.Էրբաքանի գլխավորությամբ, փորձեց խաթարել Իսրայելի հետ հարաբերությունների խորացումն ու թուրք-իսրայելական «մեղրամիսր», որը, սակայն, չստացվեց [21]: Հետագա բանակցային փուլերում Իսրայելի և Պաղեստինի միջև անհամաձայնությունները (հատկապես այն բանից հետո, երբ Իսրայելում իշխանության եկավ աջակողմյան «Լիկուդ» խմբավորումը՝ Բ.Նեթանյահուի գլխավորությամբ) նոր իսրայելական կառավարությունը դեմ էր «Օսլոյի» գործընթացին և պաղեստինյան խնդրում առավել կոշտ քաղաքականության կողմնակից էր) 2000թ. սեպտեմբերից սկսած երկրորդ «ինթիֆադա»-ն որոշ խնդիրներ առաջացրին Թուրքիայի և Իսրայելի միջև հարաբերություններում [22]: Նույն թվականի հոկտեմբերին Թուրքիան ողջունեց Իսրայելի կողմից պաղեստինցիների հանդեպ իրականացված բռնությունը դատապարտող ՄԱԿ-ի կողմից ընդունված բանաձևը [23], իսկ նույն ամսվա վերջում Ստամբուլում տեղի ունեցած իսլամական տնտեսական կոնֆերանսում թուրքական իշխանությունների կողմից քննադատության արժանացավ պաղեստինցիների հանդեպ Իսրայելի քաղաքականությունը [24]:

2002թ. նոյեմբերին Թուրքիայում տեղի ունեցած ընտրություններում հաղթեց «Արդարություն և զարգացում» կուսակցությունը՝ Ռ.Թ.Էրդողանի գլխավորությամբ, որի անդամների մեծ մասը նախկինում Ն. Էրբաքանի գլխավորած իսլամական «Բարօրություն» կուսակցության անդամ էր: Վերջիններիս զգալի հատվածը բացասաբար էր վերաբերվում Իսրայելի հետ հարաբերություններին:

Այսպիսով՝ 1990-2002թթ. պաղեստինյան հիմնահարցը եղել է Սիրիայի և Թուրքիայի արտաքին քաղաքական օրակարգում: Հիշյալ երկրներն այդ հիմնախնդիրը փորձել են օգտագործել մերձավորարևելյան տարածաշրջանային գործընթացներում սեփական շահերին ծառայեցնելու համար: Դա նկատվել է ինչպես տարածաշրջանային ընդհանուր զարգացումներում, այնպես էլ առանձին երկրների հետ հարաբերություններում:

Սիրիայի կողմից պաղեստինյան հիմնահարցը օգտագործվել է տարածաշրջանում, մասնավորապես իրեն հարևան երկրներում սեփական հեղինակության բարձրացման և Մերձավոր Արևելքում ընթացող որոշ գործընթացների վրա ազդելու համար: Մասնավորապես պաղեստինյան հիմնահարցը Սիրիայի կողմից դիտարկվել է որպես Թուրքիայի և Իսրայելի ներքաղաքական և արտաքին քաղաքական գործընթացների վրա ազդելու արդյունավետ միջոց:

Սիրիական իշխանությունների կողմից փորձ էր արվում Պաղեստինյան ինքնավարության կազմում ավելացնելու Ղադասկուսի վերահսկողության տակ գտնվող պաղեստինյան կառույցների դերակատարումը՝ դրանով թուլացնելով 3. Արաֆաթի և վերջինիս կողմից գլխավորվող ՊԱԿ-ի դիրքերը: Ղա պայմանավորված էր նաև այն հանգամանքով, որ ՊԱԿ-ը, խորացնելով հարաբերություններ Իսրայելի հետ, վերածվում էր մերձավորարևելյան տարածաշրջանային գործոնի, որի հետ հարաբերությունների կարգավորումը, առավել ևս այդ կառույցի վրա ազդելը, խնդրահարույց էր դառնում Ղադասկուսի համար:

Թուրքիան նույնպես պաղեստինյան հիմնախնդիրը փորձում է ծառայեցնել տարածաշրջանում սեփական շահերի սպասարկմանը, որոնք դիտարկվում էին ինչպես հարևան երկրների ու Իսրայելի հետ ընթացող զարգացումների համատեքստում, այնպես էլ Մերձավոր Արևելքում ծավալված քաղաքական և տնտեսական գործընթացներում սեփական հնարավորությունների իրագործման առումով:

Պաղեստինյան հիմնախնդիրը մահմեդական մի շարք երկրների (այդ թվում Պարսից ծոցի հարուստ արաբական միապետությունների) կողմից դիտարկվում էր որպես Իսրայելի տարածաշրջանային քաղաքականության դեմ միասնական և արդյունավետ գործելու միջոց: Հետևաբար թուրքական իշխանությունները փորձում էին ակտիվորեն դրսևորել պաղեստինյան խնդրի հանգուցալուծման գործում և, կանգնելով պաղեստինցիների կողքին, փորձում էին խորացնել կապերը էներգակիրներով հարուստ տարածաշրջանի արաբական երկրների հետ, որը հնարավորություն կտար հնարավորինս անցնելու հաղթահարելու տնտեսական ձգնաժամը, որի մեջ էր հայտնվել Թուրքիան: Հետագայում 1990-ական թթ. կեսերին իսրայելա-պաղեստինյան հարաբերությունների խորացման ֆոնին Թուրքիան, դրական վերաբերմունք ցուցադրելով պաղեստինյան խնդրի խաղաղ կարգավորման գործընթացի վերաբերյալ, փորձեց այն օգտագործել Իսրայելի հետ սեփական հարաբերությունների կարգավորման և տարածաշրջանում տնտեսական համագործակցության խթանմանը միտված գործընթացի համատեքստում:

Սակայն 1990-ական թթ. վերջում իսրայելա-պաղեստինյան հարաբերություններում արձանագրված ետընթացը, իսրայելական իշխանությունների դեմ 2000 թ. սկսված երկրորդ ինթիֆադան փոխեցին թուրքական իշխանությունների քաղաքականությունը Իսրայելի հանդեպ: Իսկ արդեն 2002 թ. Թուրքիայում իշխանության եկած իսլամական «Արդարություն և զարգացում» կուսակցության վերաբերմունքը պաղեստինյան հիմնահարցին բխեց իսլամական աշխարհում առաջնային դիրքեր ստանձնելու Ռ. Թ. Էրդողանի կողմից վարվող քաղաքականությունից, որը լարեց հարաբերությունները Իսրայելի հետ:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Տե՛ս Հովհաննիսյան Ն., Արաբական երկրների պատմություն: Հատոր IV. Անկախության և ինքնիշխանության դարաշրջան: 1918-2005թթ., Եր., Զանգակ-97, 2007, էջ 282:
2. Տե՛ս նույն տեղում, էջ 292-293:
3. Տե՛ս ՄԱԿ-ի Անվտանգության Խորհրդի №242 բանաձև, <http://www.eretzisrael.co.il>
4. Տե՛ս New York Times, Seale P., Full Peace for Full Withdrawal, May 11, 1993:
5. Թուլացնելով ՊԱԿ-ը՝ Հ. Ասադը փորձում էր այն էլ ավելի վերահսկելի դարձնել սիրիական իշխանությունների համար:
6. Յասեր Արաֆաթը նույնիսկ անվանեց սիրիական իշխանություններին՝ «Արաբերեն խոսացող սիոնիստներ» (Տե՛ս Iraqi News Agency, July 14, 1988.):
7. Տե՛ս The Washington Institute for The Near East Policy, Policy Papers, Pipes D., Syria beyond the Peace Process, Washington D.C., N 40, 1996, pp. 48-49.
8. Տե՛ս Հովհաննիսյան Ն, նշվ. աշխ., էջ 316:
9. Ըստ Հ. Ասադի. «Եթե մենք ուզենանք խանգարել այդ գործընթացը (իսրայելա-պաղեստինյան բանակցային գործընթացը), մենք կարող ենք անել դա: Եթե պարզ դառնա, որ վերջինիս վնասը մեծ է, մենք այդպես էլ կվարվենք» (Տե՛ս Al-Akhbar, September 20, 1993):
10. Յ. Արաֆաթը և նրա կողմնակիցները սուր քննադատության ենթարկվեցին: Ծայրահեղական և կոշտ դիրք որդեգրած պաղեստինյան կազմակերպությունները Յ. Արաֆաթին անգամ որպես «դավաճան» մահվան դատապարտեցին: Այդ մթնոլորտում ՊԱԿ-ի շարքերում նկատվեցին պառակտումներ: Իսրայելի հետ ստորագրված պայմանագրերի դեմ շարժում ծավալեցին «Համաս», «Ջիհադ» և «Հիզբալլահ» ծայրահեղական կազմակերպությունները, որոնք հրաժարվում էին ճանաչել Իսրայելի գոյությունը (Տե՛ս Հովհաննիսյան Ն., Արաբական երկրների պատմություն: Հատոր IV, էջ 318-319):
11. Աբու Նիդալի կառույցը 1986 թ. սեպտեմբերին մասնակցեց Ստամբուլի սինագոգներից մեկում իրականացված բռնարարին: (Տե՛ս The Washington Institute for The Near East Policy, Policy Papers, Pipes D., Syria beyond the Peace Process, Washington D.C., N 40, 1996, p. 56.):
12. Տե՛ս Тукумов Е., Арабо-израильский конфликт и исламский экстремизм, “Политология”, М., 2001. стр. 123-124.
13. Տե՛ս The Washington Institute for The Near East Policy, Policy Papers, Pipes D., Syria beyond the Peace Process, Washington D.C., N 40, 1996, p. 49.
14. Տե՛ս Թուրքիայի և ՊԱԿ-ի հարաբերությունները շարունակում էին մնալ սառը այն բանից հետո, երբ Յ. Արաֆաթի կողմից գլխավորվող ՊԱԿ-ը կասկածվում էր տարածաշրջանում Թուրքիայի հիմնական մրցակիցների հետ հարաբերությունների զարգացման մեջ: Մասնավորապես, Անկարան կասկածում էր ՊԱԿ-ին 1970-80-ական թթ. քուրդ և հայ ահաբեկիչներին վերապատրաստելու մեջ (Տե՛ս Aras B. Palestinian-Israeli Peace Process and Turkey, Commack, N.Y, Nova Science Publishers. 1998, p.125):
15. Տե՛ս Brandenburg R., No Longer Newlyweds: The Evolution of Turkish Foreign Policy Toward Israel, p. 5, http://www.esiweb.org/pdf/esi_turkey_tpq_id_47.pdf.

16. Տե՛ս Bali Aykan M., The Palestinian Question in Turkish Foreign Policy From the 1950s to the 1990s, International Journal of Middle East Studies 25, no. 1 (February 1993), pp. 91-110.
17. Տե՛ս 1995 թ. 3. Արաֆաթը այցելեց Թուրքիա, որտեղ հանդես եկավ արաբական մի շարք երկրների կողմից թուրք-իսրայելական հարաբերությունների քննադատության դեմ՝ հրաժարվելով աջակցել ՔԱԿ-ին (Տե՛ս Hale W., Turkish Foreign Policy 1774-2000, London 2002, p. 301):
18. Տե՛ս Sayari S., Turkey and the Middle East in the 1990s, Journal of Palestine Studies, Vol. 26, No. 3. (Spring, 1997), pp. 49-50.
19. Տե՛ս 1991թ. արաբական մի երկրի՝ Քուվեյթի բռնազավթումը մեկ այլ արաբական երկրի՝ Իրաքի կողմից, իսրայելա-պաղեստինյան բանակցային գործընթացի մեկնարկը (որը սկսվեց Մադրիդի վեհաժողովից՝ էլ ավելի ակտիվ փուլ տեղափոխվելով հատկապես Օսլոյում 1993 թ.) և այլն:
20. Տե՛ս Brandenburg R., No Longer Newlyweds: The Evolution of Turkish Foreign Policy Toward Israel, p. 7, http://www.esiweb.org/pdf/esi_turkey_tpq_id_47.pdf.
21. Տե՛ս Robins Ph., Turkey and the Middle East, New York, The Royal Institute of International Affairs Council on Foreign Relations Press, 1991, p. 249.
22. Տե՛ս Bengio O., The Turkish-Israeli Relationship, NY, Palgrave MacMillan, 2004, p. 157.
23. Տե՛ս Resolution 1322 (2000) Adopted by the Security Council at its 4205th meeting on 7 October 2000, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N00/679/37/PDF/N0067937.pdf?Open+Element>
24. Տե՛ս Middle East New Agency (Cairo). Oct. 26, 2000.

ԱՄՓՈՓԱԳԻՐ

Պաղեստինի հիմնահարցը և թուրք-սիրիական հարաբերությունները 20-րդ դարի 90-ականներին Արսեն Զուլֆալայան

Հոդվածը նվիրված է Մերձավոր Արևելքում երկու հզոր երկրների՝ Թուրքիայի և Սիրիայի պատմական հարաբերություններին, որոնք ծավալվել են պաղեստինյան հիմնահարցի շուրջ 20-րդ դարի 90-ականներին տեղ գտած դիվանագիտական ակտիվացումների ներքո: Հոդվածում ներկայացվում են ինչպես պաղեստինյան հիմնահարցի նախապատմության առանձին դրվագներ, այնպես էլ Անկարայի ու Դամասկոսի դիրքորոշումները Պաղեստինի քաղաքական ապագայի վերաբերյալ՝ թուրք-իսրայելական ու սիրիա-իսրայելական ոչ միանշանակ հարաբերությունների ներքո:

РЕЗЮМЕ

**Проблема Палестины в контексте турецко-сирийских отношений
в 90-ых годах XX века
Арсен Джулфалакян**

Ключевые слова: *проблема Палестины, Сирия, Турция, Израиль, турецко-сирийские отношения.*

Статья посвящена изучению отношений между Турцией и Сирией в контексте урегулирования проблемы Палестины дипломатическими методами в 90-ых годах XX века. В статье представлены как отдельные исторические стороны проблемы Палестины, так и позиция Анкары и Дамаска по поводу политического будущего Палестины в контексте неоднозначных турецко-израильских и сирийско-израильских отношений.

SUMMARY

**The Palestine issue and Syria-Turkey relations in the 90years of the XX century
Arsen Julfalakyan**

Keywords: *Palestine issue, Syria, Turkey, Israel, Turkish-Syrian relations.*

The article addresses the historical relations of Turkey and Syria - two powerful Middle East countries - in the context of the activated diplomatic efforts over the Palestine issue in the 90s of the 20th century. The article dwells upon separate episodes of the Palestine issue, as well as about the positions of Damascus and Ankara in the light of Turkish-Israeli and Syrian-Israeli ambiguous relations.